

بینش معنوی - ۴۲

ابوالقاسم فنایی

اخلاق دین شناسی

پژوهشی در باب مبانی اخلاقی

و معرفت شناسانه

کتابخانه

نشر نگاه معاصر

۰۲۱-۸۱۲۰۰۰۰-۸۲۲

۱۷۲ III / ۲۸۲۱ / ۲۸۲۱

دیباچه

مدتی این مثنوی تأخیر شد

مهلتی بایست تا خون شیر شد

کتابی که در دست دارید بخش دوم از یک پروژه پژوهشی در باب رابطه‌ی دین و اخلاق است. پیش‌نویس نهایی این کتاب در سال ۱۳۸۲ به پایان رسیده و اینک پس از سالها تأخیر چون برگ سبزی تحفه‌ی درویش به محضر ارباب معرفت و بصیرت تقدیم می‌شود، به امید آنکه مقبول طبع مشکل‌پسند آنان واقع شود، مشتاقان را بکار آید، درمندان را مرهمی شفابخش باشد، تشنگان را سیراب کند و ستمکاران را جز خسران و ملال نیفزاید.

در فاصله‌ی زمانی نگارش کتاب و انتشار آن مطالعات نگارنده در زمینه‌ی هرمنیوتیک، اخلاق باور و سایر زمینه‌های مربوطه ادامه داشته است، اما این مطالعات در متن کتاب بازتاب نیافته است. اگر این کتاب اینک نگارش می‌شد چه‌بسا صورت و سیرت دیگری می‌یافت، در عین حال جانمایه مدعیات و استدلالهای مطرح‌شده به سود آنها هنوز هم مورد قبول نگارنده است.

استاد گرانقدر جناب مصطفی ملکیان همه‌ی فصول این کتاب را از نظر بصیر خود گذرانده و نگارنده را رهین موشکافیها و نقادیها و نکته‌سنجیهای خود ساخته‌اند. صاحب این قلم در حد بضاعت خود کوشیده است ملاحظات ایشان را اعمال کند و توصیه‌های ایشان در بهبود محتوای کتاب و پیراستن آن از خطاها را به کار بندد، در عین حال مسئولیت محتویات کتاب تماماً به عهده نگارنده است. ذکر نام ایشان در اینجا

صرفاً به منظور ادای دین و به جای آوردن وظیفه شکرگزاری است، نه به منظور القاء این پندار ناصواب که مطالب مطرح شده در این کتاب مورد تأیید ایشان است. ایشان در نامه‌ای که خطاب به نگارنده مرقوم فرموده‌اند پرسشهایی اساسی و اندیشه‌سوز در باب پاره‌ای از پیش‌فرضهای مستتر در ذهن نگارنده را با او در میان نهاده‌اند. تأمل در باب آن پرسشهای عمیق و تلاش برای پاسخگویی سنجیده به آنها فراتر از ظرفیت کتاب حاضر است. اگر مجال بود و توفیقی، خواهم کوشید در نوشتاری مستقل آن پرسشها را با خوانندگان در میان بگذارم.

نگارنده در مراحل از انجام این پروژه از کمکهای مالی مؤسسه‌ی معرفت و پژوهش برخوردار بوده است و در اینجا بر خود فرض می‌بیند از گردانندگان این مؤسسه، علی‌الخصوص از آقایان دکتر عبدالکریم سروش و دکتر سروش دباغ سپاسگزاری کند. دوستان فاضل و دانشمند آقایان محمدرضا جلالی‌پور، اکبر قنبری، محمدتقی کرمی، یاسر میردامادی و سید امیرحسین حسینی نیز به انحاء گوناگون در پیشبرد این پروژه سهم داشته‌اند.

برخی از عزیزانی که از بردن نامشان در اینجا معذورم پیش‌نویس نهایی این کتاب را در سال اتمام آن از نظر گذرانده‌اند. نگارنده بعدها در کمال ناباوری با حقیقتی تلخ مواجه شد و آن این بود که دید این عزیزان بعضی از تعبیرها و جمله‌های این کتاب را عیناً در سخنرانیها و مکتوبات خود به کار برده‌اند، بدون اینکه به مأخذ آنها اشاره کنند. ذکر این موضوع در اینجا صرفاً به خاطر این است که خود را از اتهام سرقت ادبی مبرا کنم، نه اینکه آن عزیزان را به چنین کاری متهم کنم. بگذریم از کسانی که مولانا در وصفشان گفته است: «حرف درویشان بدزدد مرد دون / تا بخواند بر سلیمی زان فسون». اما نکته‌ای که چنان عیان است که به بیان حاجت ندارد این است که متأسفانه در فرهنگ ما ایرانیان سرشت سرقت ادبی، و انواع و اقسام آن شناخته‌شده نیست. از همه مهم‌تر اینکه زشتی و نادرستی این نوع سرقت به خاطر رواج و شیوع آن کمرنگ شده و قبح آن ریخته است. بدین خاطر بعضی از اهل اندیشه و قلم در وقت مطالعه و تحقیق دقت و وسواس لازم را در این زمینه به خرج نمی‌دهند و به عمد یا به سهو در ثبت کردن و به خاطر سپردن مشخصات کتابشناسی منابع مورد مطالعه خود غفلت می‌ورزند. و این مشکل در کسانی که از حافظه‌ای قوی برخوردارند دوچندان است. نتیجه این می‌شود که شخص در هنگام سخنرانی یا نگارش، چیزهایی را که در حقیقت ملک معنوی

دیگران بوده به خاطر می‌آورد و گمان می‌کند که آن مطالب به خود او تعلق دارد و به ذهن خود او رسیده است.

در نگارش این کتاب نگارنده از امکانات دپارتمان فلسفه و کتابخانه دانشگاه شفیلد بهره‌مند شده است. اکبر قنبری، مدیر سختکوش نشر نگاه معاصر و همکارانشان مسئولیت اخذ مجوز و صفحه‌آرایی، طراحی روی جلد و نشر و توزیع این کتاب را به عهده داشته‌اند. از خدای مهربان مزید توفیق همه این عزیزان را خواستارم.

وما توفیقی الا بالله

علیه توکلت والیه انیب

شفیلد - ۰۴/۱۲/۲۰۰۹

ابوالقاسم فنائی

a.fanaei@gmail.com

در این کتاب به بررسی معانی و مبانی اخلاق در اسلام پرداخته شده است و به بیان مبانی اخلاق در اسلام پرداخته شده است. در این کتاب به بررسی معانی و مبانی اخلاق در اسلام پرداخته شده است و به بیان مبانی اخلاق در اسلام پرداخته شده است.

این کتاب در چهار جلد تنظیم شده است و در هر جلد به بررسی یکی از جنبه های اخلاق در اسلام پرداخته شده است. در این کتاب به بررسی معانی و مبانی اخلاق در اسلام پرداخته شده است و به بیان مبانی اخلاق در اسلام پرداخته شده است.

این کتاب به بررسی معانی و مبانی اخلاق در اسلام پرداخته شده است و به بیان مبانی اخلاق در اسلام پرداخته شده است. در این کتاب به بررسی معانی و مبانی اخلاق در اسلام پرداخته شده است و به بیان مبانی اخلاق در اسلام پرداخته شده است.

۲۷۶	تاریخ اخلاق اسلامی و علل انحطاط آن
۲۸۰	۱/۱/۱ علم اخلاق
۲۸۱	۱/۱/۲ علم اخلاق
۲۸۲	۱/۱/۳ علم اخلاق
۲۸۳	۱/۱/۴ علم اخلاق
۲۸۴	۱/۱/۵ علم اخلاق
۲۸۵	۱/۱/۶ علم اخلاق
۲۸۶	۱/۱/۷ علم اخلاق
۲۸۷	۱/۱/۸ علم اخلاق
۲۸۸	۱/۱/۹ علم اخلاق
۲۸۹	۱/۱/۱۰ علم اخلاق

فهرست مطالب

۳	دیباچه
۱	پیشگفتار
۲۱	فصل اول: نشانندن فقه به جای اخلاق
۲۱	۱/۱ درآمد
۲۳	۱/۲ وابستگی منطقی و معرفت شناسانه اخلاق به دین
۲۸	۱/۲/۱ وابستگی علم اخلاق به علم کلام / الاهیات
۳۲	۱/۲/۲ نشانندن «علم فقه» به جای «علم اخلاق»
۳۳	۱/۲/۲/۱ استدلال اول
۳۶	۱/۲/۲/۲ نقد استدلال اول
۶۸	۱/۲/۲/۳ استدلال دوم
۷۵	۱/۲/۲/۴ استدلال سوم
۷۶	۱/۲/۲/۵ استدلال چهارم
۷۷	۱/۳ وابستگی منطقی و معرفت شناسانه دین به اخلاق
۷۸	۱/۳/۱ نقش اخلاق پژوهش و تفکر در دین شناسی
۸۰	۱/۳/۲ نقش اخلاقی رفتار در دین شناسی
۹۱	۱/۴ سخن آخر
۹۵	فصل دوم: فقه و چالشهای عصر جدید
۹۵	۲/۱ درآمد

۲/۲	روش تحقیق در فقه سنتی	۹۷
۲/۳	راه حل‌های سنتی در مواجهه با چالش‌های عصر جدید	۱۰۵
۲/۴	ویژگی‌های دنیای جدید	۱۱۱
۲/۴/۱	سکولاریزم	۱۱۳
۲/۴/۲	نشاندن «اراده» به جای «حق»	۱۲۶
۲/۴/۳	جهان جدید جهان اخلاق جدید است	۱۴۲
۲/۴/۴	جهان جدید جهان پارادایمها و گفتمانهای جدید است	۱۴۸
۲/۵	سخن آخر	۱۶۵
فصل سوم: عقلانیت سنتی و عقلانیت مدرن		
۳/۱	درآمد	۱۶۷
۳/۲	جهان جدید جهان عقلانیت جدید است	۱۶۷
۳/۲/۱	پیش‌فرض‌های پرسش از عقلانیت	۱۶۸
۳/۲/۲	عقلانیت مقول به تشکیک است	۱۶۹
۳/۲/۳	عقلانیت از منظر وجودشناسانه	۱۷۰
۳/۲/۴	عقلانیت از منظر معرفت‌شناسانه	۱۷۵
۳/۲/۵	موضوع نقد و ارزیابی عقلانی چیست؟	۱۷۵
۳/۲/۶	تعریف عقل	۱۷۹
۳/۲/۷	رابطه‌ی عقل و عقلانیت با هویت انسانی	۱۸۱
۳/۲/۸	تعریف عقلانیت و انواع آن	۱۸۶
۳/۲/۹	تعریف عقلانیت نظری	۱۸۷
۳/۲/۱۰	انواع مدعیات از منظر عقلانی	۱۹۰
۳/۲/۱۱	انواع عقلانیت نظری	۱۹۰
۳/۲/۱۲	تعریف عقلانیت عملی	۱۹۴
۳/۲/۱۳	انواع عقلانیت عملی	۱۹۵
۳/۲/۱۳/۱	عقلانیت اخلاقی	۱۹۶
۳/۲/۱۳/۲	عقلانیت اقتصادی یا عقلانیت مصلحت‌اندیش	۱۹۷
۳/۲/۱۳/۳	عقلانیت ابزاری	۱۹۸
۳/۲/۱۴	دوگانگی در عقل عملی	۲۰۲
۳/۲/۱۵	چرا باید اخلاقی بود؟	۲۰۳

۳/۳	تفاوت عقلانیت سنتی و عقلانیت مدرن	۲۰۶
۳/۴	نقد عقل‌گرایی	۲۲۲
۳/۴/۱	نقد عقل از منظر نقل‌گرایان	۲۲۳
۳/۴/۲	نقد عقل از منظر عرفانی	۲۲۷
۳/۴/۳	نقد عقل از منظر عقلانی	۲۳۶
۳/۵	سخن آخر	۲۳۷
فصل چهارم: عقلانیت فقهی و عقلانیت عرفی		
۴/۱	درآمد	۲۳۹
۴/۲	نقد عقلانیت فقهی	۲۴۱
۴/۳	سخن آخر	۲۶۳
فصل پنجم: قبض و بسط تئوریک فقه		
۵/۱	درآمد	۲۶۵
۵/۲	مروری بر نظریه قبض و بسط تئوریک شریعت	۲۶۶
۵/۲/۱	انگیزه طرح نظریه قبض و بسط	۲۶۷
۵/۲/۲	تفکیک «دین» از «معرفت دینی»	۲۶۸
۵/۲/۳	انواع معرفت‌شناسی	۲۷۰
۵/۲/۴	ارکان نظریه قبض و بسط	۲۷۳
۵/۲/۴/۱	رکن توصیف	۲۷۳
۵/۲/۴/۲	رکن تبیین	۲۷۴
۵/۲/۴/۳	رکن توصیه	۲۷۸
۵/۲/۵	توجیه نظریه قبض و بسط	۲۷۹
۵/۳	بررسی و نقد نظریه قبض و بسط	۲۸۳
۵/۳/۱	پارادوکس احیاگری	۲۸۳
۵/۳/۲	ثبات دین و تحول معرفت دینی	۲۸۵
۵/۳/۳	انواع معرفت‌شناسی	۲۸۸
۵/۳/۴	شأن و کارکرد فلسفه علم	۳۰۰
۵/۳/۵	توجیه نظریه قبض و بسط	۳۰۸
۵/۳/۶	رابطه «باید» و «است» و توصیه‌های معرفت‌شناسانه	۳۲۵

۵/۳/۷ ساختار معرفت و توجیه ۳۵۷

۵/۴ سخن آخر ۳۶۱

فصل ششم: بسط تجربه‌ی فقهی نبوی ۳۶۳

۶/۱ درآمد ۳۶۳

۶/۲ بسط تجربه‌ی نبوی ۳۶۵

۶/۲/۱ ارکان نظریه بسط تجربه‌ی نبوی ۳۶۵

۶/۲/۲ نقد نظریه بسط تجربه‌ی نبوی ۳۷۲

۶/۲/۱ نقش خداوند در تجربه‌های دینی پیامبر ۳۷۴

۶/۲/۲ ارزش معرفت شناسانه تجربه‌ی نبوی ۳۸۱

۶/۲/۳ عینیت ارزشها و هنجارهای دینی ۳۹۳

۶/۳ بسط تجربه‌ی فقهی نبوی ۳۹۵

۶/۳/۱ نقش خدا در زندگی مؤمنان ۳۹۷

۶/۳/۲ نقش پیامبر در زندگی مؤمنان ۴۰۴

۶/۴ اجتهاد قانون محور و اجتهاد الگومحور ۴۰۹

۶/۵ سخن آخر ۴۲۰

فصل هفتم: ترجمه‌ی فرهنگی متون دینی ۴۲۳

۷/۱ درآمد ۴۲۳

۷/۲ تلقی رایج از ماهیت اجتهاد ۴۲۴

۷/۳ اجتهاد یعنی ترجمه‌ی فرهنگی ۴۲۸

۷/۴ معیارهای تفکیک ظرف از مظهر ۴۴۰

۷/۴/۱ رویکردهای متفاوت در باب نسبت دین و دنیای جدید ۴۴۳

۷/۴/۲ معیار اول: ناسازگاری با عقل و عقلانیت مدرن ۴۵۰

۷/۴/۳ معیار دوم: ناسازگاری با فطرت ۴۶۲

۷/۴/۴ معیار سوم: ناسازگاری با خداوندی خدا ۴۶۴

۷/۴/۵ معیار چهارم: ناسازگاری با هویت انسانی ۴۶۷

۷/۴/۶ معیار پنجم: ناسازگاری با ارزشها و الزامات اخلاقی ۴۷۲

۷/۴/۷ معیار ششم: ناسازگاری با ضروریات و مقومات دنیای جدید ۴۷۶

۷/۴/۸ معیار هفتم: ناسازگاری با جنبه‌های مثبت دنیای جدید ۴۷۹

۷/۴/۹ معیار هشتم: ناسازگاری با واقعیات تجربی ۴۸۳

۷/۴/۱۰ معیار نهم: ناسازگاری با اصول دین ۴۸۵

۷/۴/۱۱ معیار دهم: ناسازگاری با اهداف و مقاصد شریعت ۴۸۷

۷/۴/۱۲ معیار یازدهم: ناسازگاری با انتظار بشر از دین ۴۹۱

۷/۴/۱۳ معیار دوازدهم: ناسازگاری با عرف زمانه ۴۹۶

۷/۵ سخن آخر ۴۹۹

یادداشتها ۵۰۹

یادداشت‌های پیشگفتار ۵۰۹

یادداشت‌های فصل اول ۵۱۳

یادداشت‌های فصل دوم ۵۲۴

یادداشت‌های فصل سوم ۵۳۸

یادداشت‌های فصل چهارم ۵۴۲

یادداشت‌های فصل پنجم ۵۴۳

یادداشت‌های فصل ششم ۵۴۴

یادداشت‌های فصل هفتم ۵۵۱

فهرست منابع ۵۵۷

۱. منابع فارسی و عربی ۵۵۷

۲. منابع انگلیسی ۵۶۲